

Knihu lze rozdělit do dvou částí. První otevřená stručný přehled přírodních podmínek a přehled dějin bádání. Kupodivu však zcela chybí nástin raně středověkého osídlení, a jak čtenář záhy zjistí, také jakýkoliv pokus o sledování vztahu pohřebních areálů k sídlitím. Prakticky nepochopitelné je v této souvislosti sledování prostorové vazby pohřebišť k intravilánům vesnic, vesměs vrcholné a pozdně středověkým. Následuje popis velikosti a uspořádání pohřebišť, úpravy hrobových jam a orientace a polohy těl. Vzhledem ke stručnosti kapitol se zdá, že se autorka spokojila jen s opakováním dostupných údajů z literatury a nevyužila možnosti přímé práce s (byť velmi nepočetnou) terénní dokumentací.

Větší pozornost autorka věnuje hrobovým nálezům, které byly hlavním cílem jejího zájmu. Ani zde však látka není rozložena rovnoměrně. Schejbalovou zajímá především raně středověký šperk a nejvíce pak esovité záušnice. Na to doplatila zejména kapitola o hrobové keramice. Dochované nádoby sice autorka roztřídila do čtyř keramických tříd a určila několik typů okrajů, avšak zcela mechanicky, bez snahy o podrobnější analýzu a především o syntézu a interpretaci zjištěných poznatků. Dokonce nebyl učiněn ani elementární pokus o datování keramiky. Značný důraz je kladen na esovité záušnice coby nejčastěji nacházený artefakt. Jako základ klasifikace použila třídění K. Tomkové (2005), vypracované na nálezech z Pražského hradu. Hlavním kritériem je zde průměr záušnice. Ke klíčovému problému, jakým je vztah průměru a síly drátu, se explicitně nevyjadřuje, jak však ukazují studie jiných autorů (P. Dresler), právě zde je třeba hledat cestu k spolehlivější chronologii.

Nejmladší exempláře esovitých záušnic klade Schejbalová do 12. století s přesahem (jakým?) do 13. století. Z řady novějších výzkumů však vyplývá, že mohou přežívat až hluboko do 13. století a průměr při datování nehraje klíčovou roli. Podrobněji dále pojednává náhrdelníky a korálky, naopak ostatní, zejména železné nálezy jen stručně zmiňuje. Dalším nemilým překvapením je absence pokusu o rozbor složení hrobové výbavy; analyzovány jsou jen jednotlivé předměty bez přihlídnutí k nálezovému kontextu. Jako samostatný exkurz je připojena rentgenfluorescenční analýza vybraných nálezů, provedená v ústavu jaderné fyziky v Řeži. Schejbalová pozoruje trend směřující od malých záušnic s větším podílem stříbra k velkým průměrům vyráběným častěji ze slitin mědi. Závěrem lze k první části publikace uvést, že analýza není provedena příliš pečlivě a její výsledky nepůsobí přesvědčivě.

Druhou část knihy tvoří podrobný katalog lokalit. Zde však nastává další nepříjemné překvapení. Problémem není ani tak příliš stručný popis nálezových okolností, který zdaleka nevyčerpává publikované a nepublikované informace (pozornost je i tu věnována především popisu nálezů), jako samotný výběr lokalit. Autorka totiž nikde v práci nedefinuje pojem řadové pohřebišť, a v katalogu jsou tak vedle sebe uvedeny skutečně „řadové“ raně středověké nekropole a zároveň kostelní hřbitovy. Jediným kritériem se tak zjevně stal výskyt esovité záušnice, proto jsou uvedeny i lokality jako Starý Plzenec, Planá, Myslív, Dolany, Plasy, Plzeň-Doubravka a další. Jako zcela nepochopitelné se pak jeví zařazení zjevných sídlitních situací s nálezy esovitých záušnic (Mariánská Týnice) a ojedinělých nálezů záušnic či keramických nádob. Z výběru se dá, jako by autorka nepočítala s možností výskytu šperku na sídlitích! Zcela pak absentuje jakýkoliv pokus o řešení vztahu mezi nekostelními a kostelními pohřebišti, o jejich souběhu či následnosti, což je jeden z klíčových problémů středověké transformace.

Publikace Zdenky Schejbalové působí dosti rozpačitě. Je zjevné, že se autorka hodlala zabývat především raně středověkým šperkem; ostatně jeho rozbor a dokumentace tvoří nejpovedenější část celé knihy. Bohužel o raně středověkém pohřebním ritu a jeho proměnách se nedozvídáme nic nového. Že je kniha úspěšným počinem, bezděky prozrazuje sama autorka v úvodu i závěru, kde ohlašuje druhý díl věnovaný slovanským mohylníkům, dále řadovým pohřebišťům Karlovarského kraje a (snad) i závěrečným vyhodnocení. Je však zřejmé, že na základě materiálu z prvního dílu to bude obtížný, ne-li nemožný úkol.

MARTIN ČECHURA

Petr HEJHAL, *Počátky středověké kolonizace české části Českomoravské vrchoviny*, Masarykova univerzita, Brno 2012 (= *Dissertationes archaeologicae Brunenses/Pragensesque* 14)

92 s., ISBN 978-0-210-6100-2

Po knize Petra Hrubého, zpracovávající tematiku hornictví na Jihlavsku, vyšla v ediční řadě archeologických disertací další publikace, jež se zabývá obdobím staršího středověku na Českomoravské vrchovině. Doktorská práce Petra Hejhala

se soustřeďuje na širší problematiku pravěkého a především středověkého osídlení tohoto prostoru do poloviny 13. století. Popisované území zahrnuje bývalé okresy Pelhřimov, Havlíčkův Brod a Jihlava.

Úvodní část sestává z přehledu dějin bádání, popisu přírodních podmínek a katalogu pravěkých nálezů v okresech Pelhřimov a Jihlava (pravěké nálezy z okresu Havlíčkův Brod byly nedávno pojednány v jiné publikaci). Tyto drobnější kapitoly jsou vstupem k vlastnímu jádru knihy, jež představuje pramenný rozbor osídlení oblasti ve 12. a první polovině 13. století. Metodicky je výklad založen na kombinaci všech dostupných zdrojů, ať již se jedná o prameny písemné, uměleckohistorické, zatím nepočtené výsledky přírodovědných disciplín či prameny archeologické.

Pozornost autora je věnována především čtyřem tématům – průběhu středověkých komunikací, významu lesa, těžbě zlata a postupu kolonizace oblasti. Nejdříve jsou standardně představeny čtyři hlavní cesty, které procházely touto oblastí ve středověku – haberská, libická, želivská a humpolecká, a rekonstrukce jejich průběhu. Část věnovaná významu lesa se zabývá jeho funkcí pomezího hvozdu mezi Čechami a Moravou, otázkou zemských bran (u Libice nad Doubravou, kde jsou přímo doloženi i její strážci, a u Polné) a lesními řemesly, jako bylo získávání medu, vosku či dřevěného uhlí. Zajímavým údajem je vyhodnocení pěti environmentálních vzorků. Ty jsou většinou nedatované, jen ze vzorku z Perlového potoka, k. ú. Květinov, okr. Havlíčkův Brod, bylo získáno datum C14 1042–1221 po kalibraci. U ostatních vzorků jsou stopy antropogenní činnosti kladeny do první poloviny 13. století.

V pasáži sledující těžbu zlata se autor vrací k pravěkému období, k dalšímu rozvoji zřejmě došlo v souvislosti s kolonizací na území želivského kláštera či řádu německých rytířů v oblasti Humpolce. Z Předína na Želetavsku pochází doklad sepu datovaného do roku 1209 pomocí pod ním nalezeného smýceného kmene stromu. Dále jsou prezentovány archeologicky zkoumané lokality se vztahem k exploataci zlata ve 12.–13. století – již zmíněný Květinov a Česká Bělá. Z druhé z těchto lokalit pochází část dřevěného zařízení užívaného k těžbě, které je datováno radiokarbonovou metodou do rozmezí let 1016–1155 (po kalibraci).

V poslední části Hejhal přistupuje k popisu kolonizace oblasti na základě písemných pramenů – jedná se hlavně o donační listiny církevních institucí (vyšehradská kapitula, olomoucké biskupství, želivský klášter, klášter ve Vilémově, němečtí rytíři, premonstráti v Louce, pražské

biskupství). V případě vilémovského kláštera rekonstruuje bojanovský újezd, doložený až roku 1329, tj. mimo vymezené období, byť zřejmě staršího původu. Při popisu kolonizace autor shrnuje pokusy o identifikaci lokalit zmiňovaných v těchto listinách a srovnává písemné a hmotné památky. Z hmotných památek jde hlavně o kostely, výjimečně o nálezy z pohřebišť. Nakonec je podán přehled románských kostelů na území Pelhřimovska a Havlíčkobrodsko, u kterých lze předpokládat, že se jedná o šlechtické fundace z doby před polovinou 13. století.

Všechny dílčí poznatky o průběhu cest či postupu kolonizace jsou zobrazeny na mnoha příložených dílčích mapkách, souhrnná mapa se shrnutím hlavních poznatků práce však chybí. Důvody pro omezení záběru některých kapitol jen na dva ze tří okresů Vysočiny jsou pochopitelné, ale přesto mělo být provedeno alespoň srovnání se základními výsledky jiných prací (zejména se stavem pravěkého osídlení okresu Havlíčkův Brod). Práce je jednou z mála, která se zabývá jak pravěkým, tak raně středověkým osídlením určité oblasti, proto by byl metodologicky zajímavý aspoň pokus o srovnání lidských aktivit během těchto odlišných období v dané oblasti.

Do textu se vloudily některé nepřesnosti. Co se týče kolonizace Jihlavska, zdá se, že autorovi není zcela jasný rozdíl mezi seznamem desátkových vsí jihlavské farnosti z roku 1233 a seznamem vsí patřících k jihlavskému královskému statku z následujícího roku (s. 65). Při zkoumání hranic lovětínského újezdu autor považuje Lovětín u Batelova nejen za eponymní lokalitu, ale situuje jej na východní hranici újezdu, ač existoval ještě východněji položený Lovětín u Stonařova (s. 68, viz Václav Richter, *K nejstarším dějinám Třeště*). Je také otázkou, zda tento újezd roku 1227 skutečně získal klášter Louka u Znojma, neboť později již o jeho majetcích ve zmíněné oblasti neslyšíme. Při líčení dějin želivského kláštera (s. 50) jsou listiny o založení kláštera v Zábrdovicích citovány podle zastaralé edice CDM místo CDB, kde je možno nalézt i údaje o jejich autenticitě.

Disertace Petra Hejhal představuje přehledné shrnutí problematiky kolonizace české části Českomoravské vrchoviny do poloviny 13. století. Autorem shromážděné archeologické prameny ukazují, že tato periferní oblast byla jak v pravěku, tak ve středověku před kolonizačním obdobím člověkem využívána více, než naznačoval předchozí stav výzkumu. Skoupé historické prameny informují o množství sídel, které tu existovaly v první polovině 13. století, a spolu s prvními

výsledky přírodovědných analýz ukazují na rychlý postup kolonizace zřejmě již od 12. století, což souviselo s těžbou zlata předcházející objevu stříbrného bohatství oblasti.

STANISLAV VOHRYZEK

REGIONALIA

Martin ČECHURA, *Zaniklé kostely Čech*, Libri, Praha 2012

344 s., ISBN 978-80-7277-507-1

Úkol encyklopedicky zmapovat zaniklé kostely na území Čech byl náročný jak délkou zvoleného časového úseku, tak i terminologickým vymezením. Martin Čechura vychází částečně z definice církevněprávní a částečně z obecné definice kostela jako typu církevní architektury. V tom spočívá jisté úskalí, protože stavebně se kostel vždy přesně definovat nedá. Stejně tak kritérium, které hovoří o pravidelných bohoslužbách, nemá v dnešní době již opodstatnění. V zásadě lze tedy shrnout, že uváděny nebývají klášterní, privátní hradní nebo vesnické a městské kaple. Avšak kromě kostelů, které byly v pramenech označeny jako farní, se zde setkáváme také se zaniklými klášterními, špitálními nebo poutními kostely. Vedle toho jsou zde popsány také zaniklé evangelické kostely.

Obtíže se ukázaly také při definování míry zániku kostelů. Kromě první skupiny, kterou tvoří kostely zcela zaniklé, kniha pojednává o velké skupině sakrálních staveb, jež jsou silně poškozené či torzální a nacházejí se ve fázi částečného fyzického zániku. Vymezení této skupiny činilo autorovi vzhledem k rozsahu devastace církevních památek, hlavně na území Sudet, nemalé problémy, a zvolil proto v ústatě hledisko ryze subjektivní, i vzhledem ke kapacitním možnostem publikace. Z tohoto důvodu v knize nenajdeme celou řadu kostelů, kde se již bohoslužby neslouží, ale které ještě zcela nezanikly. Třetí skupinu tvoří kostely sice ve stavební podstatě zachované, ale zbavené své kultovní funkce a sloužící jiným účelům.

Dalším kritériem, které autor uplatňuje při posuzování zániku kostela, je sakrální kontinuita. To znamená, že za zaniklý kostel se nepovažuje stavba zbořená z důvodu, aby na jejím místě vyrostla nová. Uvedeny jsou pouze případy, kdy došlo k porušení stability místa, a nová sakrální

stavba byla proto vybudována na jiném místě. Autor představuje také několik sporných lokalit, které jsou například založeny výhradně na interpretaci archeologického výzkumu podle vynechaného prostoru mezi hroby na středověkém pohřebišti.

Po úvodní kapitole, která zahrnuje stručný nástin historického vývoje farní sítě s ohledem na hlavní období zanikání kostelů, následuje katalog staveb. Jednotlivá hesla obsahují stručnou lokalizaci, popis, stavební vývoj a také důležité zmínky v písemných pramenech (zejména první zmínka o kostelu či o držbě patronátního práva) a nakonec také okolnosti zániku kostela, pokud jsou známe. Na závěr každého hesla je uveden soupis základní literatury. Kromě ní však autor často pracuje s dostupnými edicemi středověkých pramenů nebo se opírá o vlastní studium dokladů novodobých, které postihují zejména zánik kostelů. Obrazová dokumentace obsahuje půdorysná zaměření kostelů, která byla vyhotovena například při archeologických vykopávkách. Nacházíme zde také publikovány dobové pohlednice a fotografie kostelů, které zanikly teprve v nedávné době. Často bohužel (především u snímků autora) chybí vročení, což je škoda i z toho důvodu, že se publikace jistě stane samostatným pramenem pro pojednávání o problematiku.

Mezi období, kdy zaniklo nejvíce kostelů, převkypivě nepatří husitské války, jak se běžně soudí, ale především dvě etapy: doba vlády Josefa II. a období po druhé světové válce až do současnosti. Během josefínských reforem ovšem nedocházelo k optimalizaci farní sítě pouze jedním směrem. Z peněz náboženského fondu byla celá řada farních kostelů obnovena, nebo dokonce nově založena. Naproti tomu v poválečném Československu nepřicházela starost o duchovní péči vůbec v úvahu. Po divoké devastaci padesátých let přišly na řadu sofistikovanější metody devastace spojené s legálními úředními postupy, kdy byly neudržované kostely strhávány především v zájmu ochrany obyvatel před padajícím zdivem. Tento proces proběhl v mnoha případech bez jakékoli dokumentace, a tak se o stavební historii těchto kostelů nemůžeme již nic nového dovědět. K neblahým důsledkům však vedly také hospodářské zájmy, kterým padlo za obět mnoho kostelů zejména v severních Čechách (těžba uhlí, přehradní nádrže). Jen na území dnešního Ústeckého kraje zaniklo během 45 let po roce 1948 přes sto kostelů. Bohužel ani v polistopadové době se situace nezlepšila a zánik hrozí stále desítkám, možná stovkám kostelů nejen v pohraničí.